

## ПРИВАТНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ МОНАХА У ГРЧКИМ ОБЛАСТИМА ПОЗНОРИМСКЕ ИМПЕРИЈЕ У V. И VI. ВЕКУ<sup>1)</sup>.

Личности, које су, почевши од средине III. века по Хр., уклањале се из средине друштва и напуштале свет па се повлачиле у потпуно изолован живот у пустињи и неприступачним крајевима, створиле су постепено једну сферу, која је била од света оштро одвојена и која се према свету налазила у сталној начелној опреци и борби. Напуштање света и прекидање веза са друштвом, конституисаним у том свету, инволвирало је и начелну резигнацију на елементе, који чине битну садржину живота и реда у том друштву, у првом реду на правни саобраћај, који је неопходна основа сваке културе. Обиталишта монаха налазила су се начелно изван сфере постојећег друштвеног поретка те су конзеквентно томе у начелу морала лежати и изван домаћаја приватноправног поретка, који је за то друштво имао обвезну снагу. По начелном становишту монаха, како оних у пустињи тако касније и оних груписаних у појединим манастирима, ступањем једне особе у монашки живот пропадао је дотадањи њен прави индивидуалитет и она се јуридикчки трансформисала у другу, потпуно нову личност, којој је начелно морала недостајати световним правом нормирана правна способност, јер је она, издвојивши се из светске заједнице, припадала сада једној новој заједници, која с обзиром на начелну апсолутну аверзију према свету није могла признавати ни у том свету постојећи поредак, него је себи изградила један од светског битно сасвим различан поредак, у коме начелно није могло бити места за правне норме светског поретка<sup>2)</sup>. На место норми у свету постојећег приватног права начелно су ступила три елемента, која су представљала основу монашког живота и поретка, а која су у каснијем времену чинила најбитнији део акта монашења. Ови основни елементи монашког устројства били су: 1) субординација (δπακοή, ἐποταχή), која се састоји у својеволјном потчињавању једној личности припадајућег права самоопредељења вољи духовног поглавара; 2) целибат (παρθένεια), који се састоји у потпуном уздржавању и у конзеквенцији тога у начелној немогућности склапања брака; 3) сиромаштво (ἀκτημοσύνη), које инволвира потпуно начелно одрицање свих добара у свету, која имају карактер економског добра те могу бити предмет права власништва.

<sup>1)</sup> Од извора долазе овде у обзир Codex Theodosianus у издању Th. Mommsen-a и P. M. Meyer-a; Codex Iustinianus у издању P. Krüger-a; Imp. Iustiniani novellae у издању C. E. Zachariae de Lingenthal-a и житија монаха наведена у мом чланку „Правни положај и организација грчких манастира по Јустинијанову праву“, публикованом у часопису „Богословље“ III (1928) сеп. от. р. 1 sq. Од литературе, која додирује ову област ваља споменути: H. Leclercq, Cénobitisme у Dictionnaire d'archéol. chrétienne et de liturgie, publ. par Fd. Cabrol I col. 3047 sqq.; G. Pfannmüller, Die kirchliche Gesetzgebung Iustinians hauptsächlich auf Grund der Novellen. Berlin 1902; A. Knecht, System des Iustinianischen Kirchenvermögensrechtes. Stuttgart 1905; Δημ. Α-Πετρακάκος, Οι μοναχικοί θεσμοί ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ I. Ἐν Λεϊψίᾳ 1907; H. S. Alivisatos, Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Iustinian I. Berlin 1913.

<sup>2)</sup> Однос монаха IV.—VI. века према свету и друштву биће приказан позније у засебном чланку.

Међутим ова начелна изолованост монаха од света и потпуна елиминација саобраћаја између ове две потпуно супротне стране нису се могли стриктно спровести. У току развитка изолованост је губила од своје оштрине због верске и црквенополитичке акције монаха, који су, нарочито у вези с унутарњим црквеним споровима, почели чешће и у интензивнијој форми да узимају учешћа и у светским стварима и односима. Односи монаха према органима државне власти и према друштву дали су држави повода, да начелно стајалиште монаха и њихов начелни положај доведе у склад са стварним стањем и потребама те да нормира правне последице ступања у монаштво како у области јавног тако и у области приватног права. И црквено законодавство било је већ од IV. века принуђено, да постепено увлачи у своју сферу питања, која се тичу односа монаха према свету, па да с једне стране предузима енергичне мере против покушаја ширења и примењивања строгих монашких погледа на живот и свет и строгих начела аскетске етике на све верне уопште, а с друге стране да онемогући продирање светског духа у кругове монаха.<sup>1)</sup> Ми ћемо се овде ограничити на приказ правних последица, које акт ступања у монаштво изазива у приватноправним односима, а с обзиром на то, како су исте последице нормиране у позноримском законодавству.

Римско државно законодавство IV., V. и VI. века створило је низ правних норми, које регулишу правне последице, које ступањем у монаштво настају у области породичног, наследног и стварног права.

У погледу породичног права римска држава је у пуном обиму признала и реципирала начелно становиште, које монаштво заступа у погледу правног дејства, које у породичноправним односима изазива ступање у монашки ред, а које је становиште и црквено законодавство усвојило<sup>2)</sup>. Ово нормирање простире се у породичном праву на однос родитеља према деци, на брачно и брачно-имовно право. Римско државно законодавство је на место општеобвезних правних норми створило за монахе специјалне одредбе у подручју породичног и с овим у вези и наследног права, које одредбе уклањају или ублажују неповољне последице, које настају за поједине личности у случају неизвршења правних обвеза.

Тако је у области породичног права римско законодавство, истина тек за владе цара Јустинијана, у потпуном обиму ставило ван снаге важење родитељске власти над децом, изрично дозвољујући деци да могу својевољно, без формалног одобрења родитеља, ступити у монашки чин, и забрањујући родитељу, да своју децу силом родитељске власти из манастира, у који су ступили, враћа родитељској кући или да овај једнострано самовољни акт деце послужи као правни наслов и разлог за њихово искључење из наследства<sup>3)</sup>. Законска одредба, у смислу које ступање у монаштво има за правну последицу гашење родитељске власти, налази своју мотивацију у пасусу друге једне новеле, по коме се ступањем у монашки ред и манастир све постојеће сродничке везе *eo ipso* разрешују<sup>4)</sup>.

У области брачног права јавља се као правно дејство ступања у монашки чин апсолутна запрека за склапање правоваљаног брака<sup>5)</sup>. Као апсолутна брачна запрека монашки чин природно представља и апсолутну запреку за закључење веридбе те се према томе пре ступања у монаштво закључене веридбе *ipso facto* разрешују без икаквих штетних последица у материјалном погледу по оног, чијом формалном кривњом се веридба развргава<sup>6)</sup>. Приватноправне последице ступања у монашки чин по даље постојање једног правоважно закљученог брака нормиране су у Јустинијановом законодавству специјалним одредбама. Ступање

<sup>1)</sup> У погледу првог ср. каноне помесног сабора у Гангри, а у погледу другог каноне IV. васељенског сабора у Халкидону 4, 7, 16 и 17.

<sup>2)</sup> Канон 16. IV. васељенског сабора у Халкидону.

<sup>3)</sup> Јустинијанова конституција од 533 (?) Cod. Iust. I 3, 54, 5; nov. 155 c. 41 (ed. Zachariae a Lingenthal II 323).

<sup>4)</sup> Nov. 100 c. 3 (ed. Zachariae a Lingenthal II 22).

<sup>5)</sup> Const. a. 364 Cod. Iust. I 3, 5; const. a. 531 Cod. Iust. I 3, 52, 14; novellae 13 c. 8 et 155 c. 15 et c. 43 (ed. Zachariae a Lingenthal I 65 et II 307, 324).

<sup>6)</sup> Nov. 155 c. 39 (ed. Zachariae a Lingenthal II 322).

једног супруга у монашки ред и манастир за време трајања брака ствара у моменту формалног ступања у монашки сталеж *ipso facto* разрешење брака без обзира на прописани формални поступак при разводу брака; постојала је наиме *praesumptio iuris*, да је гореспоменутим моментом наступио природан крај брака аналогно правном дејству физичке смрти једног од супруга. У случају пак, да оба супруга истовремено ступају у манастир, сматра се постојећи између њих брачни уговор ништетним и неваљаним<sup>1)</sup>.

Ступање супруга у манастир дало је повода државном законодавству, да нормира правне последице, које из овог акта произлазе по међусобне односе супруга у области брачног имовног права. Правне норме, створене у овом погледу, показују интенцију државног законодавства, да удовољи имовноправним интересима обеју странака. Муж, који ступа у манастир, обвезан је, да врати супрузи мираз и све ствари, које је приликом склапања брака од ње добио, а од *donatio ante nuptias*<sup>2)</sup> има супрузи уступити онај део, који је био уговором за случај смрти стипулиран (*ex pacto mortis causa*). У случају пак да жена одлази у манастир, дужна је она мужу вратити *donatio ante nuptias* у целини, а од мираза (*dos*, *проџ*) уговором за случај њене смрти стипулирани део, док је муж обвезан да остали део мираза и све женине ствари, које се код њега налазе, врати натраг жени. У последњем конкретном случају, који може да наступи, т. ј. у случају ступања оба супруга у монашки ред и манастир, поставило је законодавство норму, да муж има да врати жени мираз у целини као и све предмете, које је од ње добио, а он има од жене натраг да прими у пуном износу *donatio ante nuptias*, тако да се у имовноправном погледу у потпуном обиму успоставља *statusquo ante matrimonium*<sup>3)</sup>.

Начело апсолутног сиромаштва само собом искључује могућност тестирања и наслеђивања. Карактеристичне су у том погледу изјаве двају монаха из V. века, Арсенија<sup>4)</sup> и једног анонимног монаха<sup>5)</sup>. Арсеније, када је званичник надлежног суда донео писмену опоруку једног богатог сродника, којом му оставља у наследство цео свој велики иметак, хтео је да поцепа тестаментарни документ уз речи: „ја сам пре њега умро; он је тек сада умро“ и никако се није дао приволети да прими наследство. Други пак монах на вест, добијену од својих сродника, да му отац лежи на самрти и да би било потребно да оде родитељској кући, да би наследио иметак свог оца, одговорио је: „ја сам већ пре њега био умро за свет; мртав човек пак не може ништа наследити од (још) жива човека.“ Међутим и поред овог ригорозног начела у ствари власништва ипак је био извештан број монаха, који је толерирао, да се на њега у практичном животу примењују опште норме наследног права и права тестирања. Како из напред наведеног поступка судског органа тако и из позитивних одредаба позноримског законодавства<sup>6)</sup> видимо, монаси су у смислу тада важећих правних норми имали у ограниченој форми способност наслеђивања и ограничено право тестирања у свим тада постојећим правним формама. Иметак монаха или монахиња, који би без тестаamenta умрли, а не би имали никаквих

<sup>1)</sup> Cod. Iust. I 3, 52; nov. 48 c. 5 et nov. 155 c. 40 (ed. Zachariae a Lingenthal I 64 et II 322/3).

<sup>2)</sup> *Donatio ante nuptias*, поклон, који младожења чини млади пре венчања, била је у источним провинцијама римске империје раширена правна установа, која се развила из првобитне куповине за младу. Ова установа имала је специјалан брачноимовноправни карактер и сврха јој је била да послужи као осигурање жене за случај да остане удова и као средство за отежање раставе брака. Види о овоме *Sohm-Mitteis-Wenger Institutionen*. 17. Aufl. München-Leipzig, 1924, p. 522 sq.; *Czyharz-San Nicolò, Lehrbuch der Institutionen des röm. Rechtes* 18. Aufl. Wien-Leipzig p. 312 sq.; *E. Cuq, Manuel des institutions juridiques des Romains*. 2 ed. Paris, p. 190 sq.; *L. Mitteis, Reichsrecht und Volksrecht in den östl. Provinzen des röm. Kaiserreichs*, Leipzig 1891, p. 256 sq.; *Mitteis-Wilcken, Grundzüge und Chrestomathie der Papyrskunde*, II, 1, Leipzig 1912, pp. 225/6 et 229/30; *P. Collinet, Etudes historiques sur le droit de Justinien I*, Paris 1912, p. 145 sq.

<sup>3)</sup> Ср. одредбе *lex Iustin.* 52 и 54 Cod. Iust. I 3, 52, 15 и I 3, 54. те новела 13 c. 5 и 155 c. 40 ed. Zachariae a Lingenthal I 64 и II 323.

<sup>4)</sup> *Apophth. patrum* ed. Migne Patr. gr. 65 col. 97.

<sup>5)</sup> *Apophth. patrum* ed. Migne Patr. gr. 65 col. 245.

<sup>6)</sup> *Const. a.* 434 Cod. Iust. I 3, 20.

сродника са правом наслеђивања *ab intestato*, имао је по специјалној норми да припадне манастиру дотичног монаха или монахиње, али ово важи само у погледу оног дела иметка, који чини неограничену својину умрлог монаха или монахиње. Јустинијаново законодавство унело је у право тестирања и наслеђивања извесне измене. Тако у смислу одредаба *nov. 13 c. 5* и *nov. 95 (ed. Zachariae a Lingenthal I 64 и 527,8)* личност, која ступа у монашки чин, има право, да учини претходно расположење у погледу свог иметка, али после акта монашења губи она то право. Деца оних, који ступају у монашки чин и манастир, у сваком случају имају право на четврти део иметка но с тим ограничењем, да после ступања родитеља у везу манастирског братства не могу добити више од четвртог дела иметка (*pars debita*) дотичног родитеља, а остатак иметка иде у корист манастира. Горње одредбе биле су ублажене диспозицијом *nov. 155 c. 38 (ed. Zachariae a Lingenthal I, 322)* у толико, што ова диспозиција оставља право располагања иметком и после ступања у манастир интактно. Ова последња одредба даје родитељу право, да може и после акта монашења свој иметак деци тестирати, но с тим ограничењем, да и себе мора рачунати у децу, тако, да на њега опадајући део има припасти његову манастиру, како би манастиру бар донекле била накнађена штета, коју трпи због измене првобитне диспозиције у корист деце. Ако би родитељ умро као монах не учинивши претходно никаква тестаментарна расположења, у том случају деци припада само законити део иметка (*ὀψιμὸν μέρος, pars debita*), а остатак иметка има да припадне манастиру. *Nov. 155 c. 38* у оба случаја наслеђивања, како по тестаментарном праву, тако и *ab intestato*, изрично спомиње осим манастира само децу у реду наследника, тако да се из овог изричног истицања мора извести закључак, да остали сродници, који би иначе по генералним наследно-правним нормама Јустинијанова законодавства имали права на наследство, у ова два конкретна случаја никако не могу у убзир доћи као наследници. Ступање у манастирску заједницу не може ни под којим околностима бити за *testator*-а правоваљан разлог за искључење дотичне личности из наследства те су у конзеквенцији тога законским одредбама забрањена и правно ништетним проглашена сва искључења из наследства како деце од стране родитеља<sup>1)</sup> тако и родитеља од стране деце<sup>2)</sup>. Одредбама Јустинијанова закона *od 531 (Cod. Iust. I 3, 52, 13—14)* и новеле *155 c. 37 (ed. Zachariae a Lingenthal II 321)* стављају се ван снаге сва она тестаментарна расположења и поклони, који су били учињени у корист деце или и других личности, али под условом, да иста расположења имају ступити у дејство само у стипулираном случају, ако ови склопе брак или буду имали деце, а међутим исте личности, не испунивши споменутим уговорима стипулиране услове, ступе у монашки чин. Ако су пак постали клирици или диаконисе једне цркве имају остати у поседу и уживању тестаментом или поклоном припалог им иметка све дотле, док стоје у служби цркве и исти иметак употребљују за религиозне сврхе. Ако би пак такве личности напустиле манастир и монашки живот, иметак, у чији би посед на горе означен начин дошли, имао би да припадне манастиру. Само у једном случају не може се горња у корист монаха и клирика учињена диспозиција применити, ако се под горе описаним условима стипулирана супституција (*substitutio, ἀποκατάστασις*) или реституција (*restitutio, ἀποκατάστασις*)<sup>3)</sup> односи на откуп заробљеника или на алиментацију сиромаша, дакле на једну еминентно социјалну сврху. Из излагања у овој аинеји види се јасно, да правна способност наслеђивања постоји и после ступања у монашки чин, само Јустинијаново законодавство не садржи никаквих одредаба гледе правног опредељења иметка, који би деца по свом ступању у манастир наследила, наине да ли исти иметак прелази одмах у потпуну својину, посед, управу

<sup>1)</sup> Lex. a 531 Cod. Iust. I 3, 54; nov. 155 c. 41 (ed. Zachariae a Lingenthal II 323).

<sup>2)</sup> Nov. 155 c. 41 (ed. idem II 323).

<sup>3)</sup> О супституцији и реституцији в. Sohm-Mitteis-Wenger, Institutionen p. 614; Czyhlarz-San Nicolò, Lehrbuch der Institutionen des röm. Rechts pp. 369 et 424 sq.; Cuq, Institutions pp. 697 sq. et 794 sq.

и уживање дотичног манастира или се деци оставља право доживотног уживања било у апсолутној било пак у ограниченој форми. Свакако су у овом погледу биле меродавне правне норме, које су важиле у ствари права власништва и права поседа монаха.

Правне последице начела потпуног сиромаштва показују се и у области стварног права. Ово начело поред начела безбрачности и каститета у пуном обиму чини најбитнији део монашког устројства и живота; оно је неопходно нуждан предуслов за постајање монахом<sup>1)</sup>. Држећи се стриктно овог начела многи су пре ступања у монаштво чинили расположење гледе своје имовине било у форми тестаментa било у форми поклона — ова је форма чешће употребљавана — намењујући свој иметак или најближим сродницима или пак, што се најчешће догађало, подељујући га сиромасима или остављајући га за чисто црквене или харитативне сврхе<sup>2)</sup>. Кодификујући ову праксу Јустинијан је у одредбама новела 13 с. 5 и 155 с. 38 (ed. Zachariae a Lingenthal I 64 и II 322), које одређују да личност, која ступа у монашки ред, има право да учини претходно расположење у погледу оног иметка, којим је власна тестаментарно располагати, као и у одредбама новеле 100 прооет. et с. 1 поставио као основну правну норму, да монах не може имати правну способност власништва, поседовања нити стицања иметка, чинећи извесну екцепцију само за оне монахе, који су с обзиром на аскетску усавршеност способни да живе индивидуалним животом, те им је у ту сврху било дозвољено власништво оних привредних предмета, који су за вођење самосталне егзистенције неопходно нужни. Ако будући монах није пре ступања у манастир учинио расположење у погледу свог иметка, исти је иметак аутоматски прелазио у власност и посед манастира уз очување законитих права деце у погледу наслеђа (pars debita) и материјалних права супруге односно супруга (в. о овом напред изложено).

У погледу правне способности монаха за вршење правних послова облигационоправне природе не налазимо специјалних одредаба нити у римском законодавству пре Јустинијана нити пак у Јустинијанову законодавству.

Ф. Гранић.

# LA CONDITION DES MOINES DANS LES RÉGIONS GRECQUES DU BAS-EMPIRE AUX V<sup>e</sup> ET VI<sup>e</sup> S. AU POINT DE VUE DU DROIT PRIVÉ ROMAIN.

PAR PHILARET GRANIĆ, PROF. À LA FACULTÉ DE SKOPLJE.

On ne donne pas le résumé du présent travail parce qu'il sera bientôt publié en allemand dans les *Melanges* offerts à M. le prof. Heisenberg (Munich).

<sup>1)</sup> Apophth. s. Mac. Aeg. Migne Patr. gr. 34 col. 261; Apophth. patr. Migne Patr. gr. 34 col. 261 — забрањује чак и својину књига — и Apophth. patr. Migne Patr. gr. 65 col. 369.

<sup>2)</sup> Hist. Laus. XXI, 3 ed. Lucot p. 156; Apophth. patr. Migne Patr. gr. 65 col. 81; vita Alex. Acoimeti c. 20 ed. de Stoop p. 33.